

Vincze Zoltán

A műemlékvédő Roska Márton

Roska Márton (1880–1961) az erdélyi tudománytörténet utolsó századának szakkörökben máig számontartott, a nagyközönség által viszont alig ismert személyisége. Tekintélyes életműve okán a korszak egyik legtermékenyebb régészének nevezhető, de számottevőek néprajzi kutatásai is. Csaknem minden régészeti korszak kutatásában tartós nyomot hagyott, de ő mindenekelőtt ősrégésznek tartotta magát. Neki köszönhető az erdélyi paleolitikum legelső emlékeinek kétségtelen azonosítása (Csoklovina), és nagyarányú, példás ásatásaival (Perjámos, Pécska-Szemlak, Ottomány, Gyulavarsánd) felállította az Alföld keleti peremének ma is érvényes bronzkori kronológiáját. A maga (Vajdahunyad, Várfalva, Marosgombás) és pályatársai feltárásainak tanulságait leszűrve, elsőként állította: régészetileg igazoltnak tekinthető, hogy a magyarság már a honfoglalás idején megszállta Erdélyt. Az archeológiai kutatások következtetéseinek megfogalmazásában segítségére volt néprajzi érdeklődése; gyűjtőútjain főleg a Szamos-vidék népéletét tanulmányozta. Régészeti munkásságát számtalan tanulmány jelzi, néprajzi gyűjtéseinek termését ellenben alig közölte, az általa gyűjtött tárgyakat múzeumok polcai őrzik. Viszontagságokkal teli életének egy rövid szakaszában – az 1920-as években – a műemlékvédelemnek is áldozott. Jelen írás a hatalmas életmű ilyen vonatkozású adatai felsorakoztatásának igényével készült.

Erdély műemlékeinek, mindenekelőtt épített örökségének nyilvántartása, megóvása korábban a magyar Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) illetékességébe tartozott. Az ország-rész Romániához csatolása után ez a hatáskör a megfelelő román kormányszerv, a Comisiunea Monumentelor Istorice (CMI) hatáskörébe került.

1920-ban Dimitrie Onciul, a bizottság elnöke a bukaresti központnak alárendelt külön erdélyi osztály szervezését kezdeményezte, hogy az irányítsa a megnagyobbodott Románia Kárpátokon inneni tartományában folyó műemlékvédelmet. Az új testület tagjainak jegyzékét Alexandru Lapedatu egyetemi tanár állította össze, és az 1921. március 8-i királyi rendelet az előterjesztettek kinevezte a Műemlékek Bizottsága Erdélyi Osztályának (Comisiunea Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania – CMIT) tagjaivá. A megtisztelő megbízatásban három egyetemi tanár (Al. Lapedatu, az ókori történelem, Ioan Lupaș, az újkori történelem, D. M. Teodorescu, a régészet tanára), két román közéleti személy (Elie Dăianu görög katolikus esperes, Iulian Marțian nyugalmazott őrnagy, amatőr régész) részesült, a szász tudományosságot Michael Csáky, a nagyszebeni Brukenthal Múzeum igazgatója, a magyart, az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi múzeumának igazgatói minőségében, Roska Márton képviselte. Az elnöki szék Lapedatunak jutott, ám a vele járó gyakorlati teendőket jórészt Dăianu intézte. Október elsejei ülésén a bizottság Constantin Daicoviciu, a Régészeti és Érmészeti Intézet fiatal gyakoronoka személyében javadalmazott titkárt választott. A javaslatot az idősebb hivatali társ, maga

Roska tette. (Köszönetképpen a karrier lépcsőfokain gyorsan emelkedő egykori gyámolított 1936-ban állásából kidobatta, börtönbe záratta.¹)

Új munkakörében kapott első feladatai régész szakértelmére apelláltak. 1921–1922-ben a Beszterce-Naszód megyei Várorja korábbi településhelyének feltárására kapott megbízást.² Ezután véleményt kellett mondania az Orosz Endre- és a Téglás István-gyűjteményről, amelyek megvásárlása a bizottság múzeumszervező tervei közé került. Szakértői bizottságok tagjaként vizsgálta meg a két régészeti-néprajzi-történelmi kollekciót, és alapos jelentésben tárta a bizottság elé a vizsgálat eredményét. Ám anyagi megfontolásokból a minisztérium egyelőre feladta a vásárlás gondolatát.³ Kifejezetten archeológusi teendője ezután alig akadt, talán csak a Nyárádszentimrén és esetleg a Magyarvistán talált kriptá esetében. Mégis bizton állítható, hogy a műemlékek védelmében vállalt tízéves társadalmi munka előnyösen befolyásolta fő kutatási területe, régészeti tevékenysége eredményességét. A bizottság pénzügyi hozzájárulással támogatta kutatásait, feltárásait, és felkarolta a régészeti telepek védelmében tett kezdeményezéseit. Az 1922. október 11-i ülésen „intézkedéseket sürgetett, amelyek megakadályozzák az engedély nélküli ásásokat és a házépítések alkalmával talált tárgyak elidegenítését”.⁴ Főképp kőkori kutatásainak ígéretes eredményeitől ösztönözve két év múlva már konkrét kezdeményezéssel lépett elő: a guanó- és foszfáttelepek kereskedelmi hasznosítása veszélyezteti a barlangok őskori emlékeit, ezért valamennyit történelmi emlékké kell nyilvánítani; javaslatát kiterjesztette a Fehér-Körös medencéjének tucatnyi pontjára, ahol az előző években őskori kőbányák és kőfeldolgozó műhelyek nyomaira bukkant.⁵ 1924. decemberi 8-i határozatával a bizottság, ideiglenesen, 24 tételt csatolt a MOB által összeállított erdélyi műemlékjegyzékhez; a döntés nyomán több román templom, de mellettük a – minden bizonnyal Roska által indítványozott – Szentgerice-Gyepűszegárka, a csoklovinai barlang és a nagydemeteri várrom is elnyerte a védettséget.⁶ A kitarító küzdelem eredménye nem váratott magára: a csoklovinai foszfáttermelés csak azután kezdődhetett el, hogy Roska – az érdekelt részvénytársaság költségén – befejezte a barlang régészeti feltárását.⁷

A bizottság hivatali működése – a műemlékek felkutatása, nyilvántartása, fenntartása, helyreállítása – 1922-től adatolható. Évtizednyi időt kitöltő megbízatása alatt Roskának mintegy félszáz műemlék jövőjével kapcsolatban kellett állást foglalnia. A felkérés minden esetben a bizottságtól érkezett, függetlenül attól, hogy valamely egyházközség vagy magánszemély – alkalmasint maga Roska – volt a kezdeményező fél. Kisebb hányaduk esetében előzetes ismeretein, tapasztalatain alapuló tájékoztatást kért, ám a megbízás legtöbbször közvetlen helyszíni szemlére vonatkozott. Ennek megfelelően a jelentés a műemlék építéstörténetére, illetve jelen állapotára, megmentendő értékeire összpontosított. Hasznosítható adataik okán az utóbbi jelentések máig a kutatás, a műemlékvédelem értékes forrásai. Rendeltetés szempontjából a világi

¹ C3 2a, 2b, 16, 51. – A C3 kezdetű hivatkozások forrása a CMIT levéltára, amelyet a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum (Muzeul Național de Istoria Transilvaniei) őriz

² C3 16, 108/1, 109, 199/1, 200/1, 372, 398.

³ C3 19, 125, 197/1, 199/1, 327, 328, 329.

⁴ C3 192/1.

⁵ C3 1687.

⁶ C3 793.

⁷ C3 1425, 1529, 1541, 1548, 1548/A–B, 1718, 1718A, 1764, 1815.

építészetet alig néhány műemlék képviselte. A megbízatások főképp templomok megtekintésére vonatkoztak. Tulajdonosaik, fenntartóik nagyrészt a két román felekezet (görög katolikus és görögkeleti) egyházközségei voltak. A segélykérő magyar eklézsiák többsége a református egyházhoz tartozott, őket az unitáriusok követték, katolikust köztük hiába keresünk. A román állami hatóság örmény-magyar tagja nem válogathatott.

Legelső, egyben legmunkásabb feladatnak „a máramarosi fatemplomok tanulmányozása és fényképezése” tekinthető. Iulian Marțian hívta fel a testület figyelmét arra a káros jelenségre, hogy az örvendetes templomépítési hullámmal egy időben a hívek ezeket az építészeti emlékeket egyszerűen lerombolják, jobb esetben (különbféle célokra használható faanyagként) eladják. Javasolta, hogy a jövőben lebontásukra, elidegenítésükre csakis a bizottság engedélyével kerülhessen sor. Indítványa nyomán a testület ilyen tartalmú átirattal fordult a két román egyház érsekségeihez és püspökségeihez. Fölleltározásuk érdekében Kós Károlyt is megkeresték: engedné át fatemplomokról készített fényképeit, rajzait.⁸ Az 1922. június 15-i bizottsági ülésen történt felkérését követően összeállított programjában Roska a folyó év nyarára beütemezett egyhetes kutatóút során felkeresendő mintegy 40 faluval számolt.⁹ A tájékoztató jellegű útról tett, fényképekkel kísért jelentésnek sajnos nem találni írásos nyomát.

A következő esztendőkből hét fatemplom megtekintéséről rendelkezünk adatokkal. Az 1924 tavaszára betervezett mezőkömenytelki görög katolikus templomnak csak darabjait láthatta, mert az épületet a tél folyamán szétszedték. Faanyagát még nem tüzelték el, ezért jelentéséhez fényképeket, alaprajzot csatolhatott. Két ajtó és négy ikon múzeumi megőrzését javasolta. Az egyik szemöldökgerendán a következő felirat volt olvasható: „Anul 1670 craiu Mihailă Apafi”. Roska javaslatát magáévá téve a bizottság tudomásul vette a lebontás tényét.¹⁰

A mézskői kis görög katolikus fatemplom minden falát, mennyezetét festmények borítják, a kazettás mennyezet díszítése a környék református és unitárius templomainak mintáit követi – jelentette. Az ikonosztáz cirillbetűs felirata: „Gheorghe zugrav 1769”. Ajánlotta a bizottságnak, hogy – az engedélyezhető lebontás előtt – a marosludasi Keresztesi Kálmánt bízva meg bizonyos építészeti részletek, festmények lerajzolásával. Indítványát elfogadták.¹¹

A kuretyi görögkeleti fatemplom, mint építmény, különösebb értéket nem képvisel, de a fedél megújítása és az újrameszelés kívánatos – jelentette. Tíz ikonja közül az egyik 1776-ból való: múzeumba kell vinni – javasolta.¹²

A menyői görög katolikus fatemplom meglátogatására nem megbízás alapján, hanem a helybeli református templom megtekintésével összekapcsolva kerített sort. A hívek az 1748-ban állított építmény lebontására és egy másik egyházközség számára való eladására készültek. Biztosították Roskát és rajta keresztül a bizottságot, hogy a három ikont megőrzik, és az építendő kőtemplomban fogják elhelyezni.¹³

A szakállasfalvi görög katolikus fatemplomot legfeljebb a 17. századból valónak vélte. Ennek 18. századi festését egy Weis nevű festő később megújította, oltára 1841-ben készült. Az egyházközség új templomot akart építeni, a régit pedig eladni. „Az Erdélyi Néprajzi

⁸ C3 197/1, 1381.

⁹ C3 71, 199/1, 372.

¹⁰ C3 786, 827, 828/1–2 (a Roska-jelentés két változata, 1924. március 1.), 828/3, és egy jelzet nélküli képeslap.

¹¹ C3792, 948, 951, 952 (Roska-jelentésének két változata, 1924. október 21.).

¹² C3 1255/1 (Roska-jelentése, 1925. május 20.), 1255/2, 5.

¹³ C3 1166/1 (Roska-jelentése, 1925. május 4.).

Múzeumban volna a helye” – vélekedett Roska. Jelentése alapján a bizottság az épületet műemlékké nyilvánította. A meglátogatott fatemplomok közül ez az egyedüli, amely Roskának köszönhetően maradt fenn a jövő számára.¹⁴

A nádasberendi görög katolikus hívek fatemplomukat felajánlották a CMIT-nek. A helyszínen járt Roska szerint a 17. századi épület két évszázaddal későbbi (1841) festése nem képez olyan értéket, amiért a bizottságnak meg kellene vásárolnia. Ajánlatát – adják el egy más eklézsiának – a bizottság magáévá tette, azzal a megjegyzéssel, hogy az új tulajdonos építse újjá, azaz faanyagát ne használja fel egyéb célra.¹⁵

A meglátogatott fatemplomok sorát időrendben a fügedi görög katolikusok egyháza zárta (1928). Roska jelentése nyomán a bizottság hozzájárult a lebontásához, azzal a megjegyzéssel, hogy két ajtaját, múzeumi elhelyezésükig, őrizték meg.¹⁶

A kultikus rendeltetésű faépítmények Roska tevékenységéhez kapcsolódó sorában a haranglábak szűkebb családját egyetlen példány, a magyarsárosi unitárius templom 1699-ben állított szoknyás haranglábja képviseli. Minthogy a bizottságnak címzett segélykérés válasz nélkül maradt, Ferencz József püspök Roska személyes közbenjárását kérte (1927). Sajnos, úgy tűnik, az újabb kérelem sem érte el a kívánt hatást.¹⁷

A kőtemplomok helyszíni szemlájének élén a magyarvistai református templom áll. Ezúttal Roska nem hivatalos kiküldetésben járt el, saját kezdeményezésből cselekedett, mégpedig nagyon gyorsan. 1922. április elsején értesült a kivételesen becses műemléket fenyegető veszedelemről, másnap a helyszínre sietett, a műemlékvédelmi bizottság nevében megtiltotta a már-már elhatározott bontást, harmadnap pedig – az építéstörténetre, leírásra támaszkodó – kimerítő jelentésben tárta a bizottság elé a templom állapotát. Tájékoztatta a testületet, hogy a hívek két tábora bővítésén vagy lebontásán vitakozik, holott a MOB korábban műemlékké nyilvánította, és megtiltotta lebontását. A Kalotaszeg épített örökségéért aggódó Kós Károly is megszólalt. A közvéleményt riadóztató írásban vette védelmébe az öreg templomot (és magyarbikali testvérét): „A vistai és bikali öreg templomok ma már nemcsak a vistai és bikali református egyház híveinek tulajdona, de értékei, öröksége, kincsei az egész magyarságnak.” A Roska jelentésére hivatkozó bizottsági határozat megtiltott bármely, beleegyezése nélkül történő beavatkozást, majd hozzájárulását adta a MOB tervéből kiinduló Kós-féle bővítési terv megvalósításához, a pénzügyi támogatást is beleértve. A sok vihart kavart ügy azzal zárult, hogy az egyházközség 1923-ban eldöntötte: egyelőre csak az újrafedést és az újrapadozást vállalja. Az utóbbi munkálatra – minthogy kriptafeltárással járt együtt – Roska újabb kiszállása után és utasításai szerint került sor.¹⁸ A meg-megújuló értékromboló szándékok ellenére a közel nyolcszázéves templom sértetlenül áll, s napjainkban újabb régi részletei kerültek napvilágra.

A magyarbikali református templom ügye – bár kirajzolódó végzetét Kós már 1922. áprilisában a nyilvánosság elé tárta – hivatalosan csak 1923. januárjában, az egyházközségnek a MOB

¹⁴ C3 1412 (Roska jelentése, 1926. május 31.), 1612.

¹⁵ C3 1417 (a parókia kérvénye, amelyre 1926. július 17-én Roska rávezette a maga véleményét), 1417A.

¹⁶ C3 1968, 2019, 2030.

¹⁷ C3 1503 A

¹⁸ C3192/1, 199/1, 201/1, 287 (Roska jelentése, 1922. április 3.), 289, 290, 291, 292/2, 307, 621, 750, 751, 752, 786, 788, 992/2, 993. (Roska jelentése a kriptáról, 1924. május 2.), 1329.; Kós Károly: *Öreg templomok*. Vasárnap 1922. április 23.; Vincze Zoltán: *Kós Károly, a román műemlékvédelem és a magyarvistai református templom*. Kalotaszeg 2007. január–február. Újraakadémia. Szerk. Buzás Pál. Kvár 2011. 122–126.

korábbi engedélyére hivatkozó segélykérő levelével került a CMIT elé. A helyszíni szemlére felkért Teodorescu és Roska úgy látta, hogy „maga az épület semmilyen művészi vagy történeti értéket sem hordoz”, ezért lebontása engedélyezhető, ellenben gótikus ablakkereteit, lelkiismeretesen számbavett 17–18. századi berendezési tárgyait megőrzendőknak ítélte. A bizottság azzal a feltétellel egyezett bele a bontásba, valamint – az igényelt 200 000 helyett – a 10 000 lej összegű segélybe, hogy a munkálatokat Roska ellenőrzésével végezzék. A műemlék megóvását szívügyének tekintő Kós kompromisszumra kényszerült: megmentette a középkori emlékeket őrző hajót, ám fel kellett áldoznia a környék (nézete szerint) egyik legszebb fatornyát, egyúttal a meghosszabbított templom értékét a kalotaszegi hagyományokat továbbvivő kőtorony hozzáadásával gyarapította. A megújított istenházát 1923. december 2-án szentelték fel.¹⁹

Alvinc középkori szász, az újkorban a magyar református gyülekezet tulajdonába került templomáról R. Wagner részletes német nyelvű jelentést nyújtott be a bizottságnak, amelyet Roskának osztottak ki véleményezésre (1925). Megmentése érdekében segélyezni kell a befedését, ajánlották mindkettén. Ám karácsonykor a Maros vize újból elárasztotta, és az egyházközség megváltoztatta szándékát: lebontásának engedélyezését kérte, amit a bizottság meg is adott (1926). A helyszíni szemlére küldött Roska intézkedett, hogy a faragott ajtó- és ablakkereteket szállítsák át a Wagner tervei szerint építendő új templomba. Ezek után a bizottság megerősítette lebontást jóváhagyó korábbi határozatát, és a restaurálásra szánt segély rendeltetését megváltoztatva a 10 000 lejt átirányította a megmentendő emlékek átszállítására.²⁰ A bontás elmaradt. Az elhagyatott, művészi értékeitől megfosztott templom – Erdély össznépi örökségére figyelemztető lármafa! – ma is áll.

A nagypestényi görög katolikus templom esete – a magyarbikali és az alvinci református egyházhhoz hasonlóan – egyértelműen példázza, hogy a régész Roska nem állott mindig kényszer szülte műemlékvédő feladata magaslatán. Az építményt egészében – torony, hajó, szentély – a 12. századi romanika termékének tekintette, a szentély előtti romok tekintetében viszont tanács-talan maradt. Úgy vélte, hogy siralmas állapota és elégtelen befogadóképessége miatt lebontása engedélyezhető, ám egyes elemeit (nyugati kapu, toronyablak) be kell építeni az új templomba, másokat pedig múzeumba vinni. A Roska jelentésében (1925. május 25.) megfogalmazott javaslatot a bizottság nem tette magáévá, és felkérte építészt, készítse el a bővítés és restaurálás tervét. Wagner véleménye szerint az említett rom egy 10–11. századi templomtól származik, így tehát a környék talán legrégebb keresztény emléke, a jelenlegi épület pedig mintegy száz évvel fiatalabb keresztelőkápolna bővítéseképp jött létre. Két megoldást javasolt: mindkét emlék (a romok és a templom) restaurálását, illetve a kettő egyesítését (amely feltételezte a szentély lebontását). A véleményezésre felkért Roska meghajolt a szakember ítélete előtt, és a második változat mellett foglalt állást.²¹ Roska nemegyszer adta tanúságát annak, hogy a vajdahunyadi vár gondnoki tisztét is betöltő építész szakmai hozzáértését, megbízhatóságát fenntartás nélkül értékeli. Véleményezésre megkapott előterjesztéseit – a vajdahunyadi vár, a helybeli görög

¹⁹ C3 528, 531, 602, 603, 622 (Teodorescu és Roska jelentése, 1923. február 19.). – Kós Károly: *i. m.*; Anthony Gall: *Kós Károly műhelye*. Bp. 2002. 302–303.

²⁰ C3 1219/3–4 (Wagner jelentése és Roska véleménye, 1925. július 10., 20.), 1737 (Roska jelentése, 1927. április 1.), 1787, 1814, 1815, 2019.

²¹ C3 1219/1 (Roska jelentése, 1925. május 25.), 1219/2–3 (Wagner jelentése, alaprajzzal, 1925. július 9–10.), 1219/4 (Roska véleménye, 1925. július 20.); Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 399. nem ismer a 14. századinál korábbi adatot.

katolikus templom és a priszlopi kolostor 1924. évi javításáról bemutatott elszámolását, valamint a következő esztendei kiadások költségelőirányzatát – „korrektek”-nek ítélte.²²

A bizottság és személyesen Roska a szerényebb építészeti értékeket őrző templomok esetében is figyelmeztetett a műemléki részletek megóvására. A szamosfalvi ortodox templom megsemmisítésére Roska magával vitte a pályája elején álló C. Daicoviciut. Jelentésére alapozva, a bizottság 15 000 lejjel járult hozzá a javításhoz, azzal a pontosítással, hogy „bármely archaikus részlet megváltoztatásának elkerülése érdekében a munkálatokat bízzák hozzáértő szakemberre”.²³ 1926-ban a szászivánfalvi görög katolikus templom javítási munkálatainak nyomán követésére, mindenekelőtt a falfestés esetleges károsodásának megelőzésére kapott megbízatást. Három évvel később a bizottság azzal a feltétellel hagyta jóvá a további munkát, hogy képviselője korábban megfogalmazott tanácsaihoz igazodjanak.²⁴

Ajánlataiban számolnia kellett a pénzügyi keretek korlátaival, és nemegyszer parancsoló szükség esetén is mindössze kisebb javításokra elegendő, szerény összegű segílyt indítványozhatott. De arra is van példa, hogy nem javasolta a javítás támogatását.

A kusalyi református templom esete egyben azt is példázza, hogy a műemlékek sorsát mennyire hátrányosan befolyásolja a bürokrácia, egyben annak a közmondásnak az igazát is, mely szerint az idejében nyújtott segítség kétszeres haszonnal jár. Az Erdélyi Református Egyházkerület 1922 márciusában fogalmazta kérését, ám bizottsági megtárgyalására csak júniusban került sor. Roskát kérték fel a templom megtekintésére, aki halogatás nélkül a helyszínrre sietett. Jelentésében vázolta a templom építéstörténetét és jelen állapotát. Az egykori ferences kolostort és templomot a Kusalyi Jakcs család építtette a 15. század derekán, ám a 20. században a kolostor helyét már csak romok jelzik, a templom szentélye és sekrestyéje eltűnt, megmaradt hajója és tornya viszont a korszak szép gótikus emlékeit őrzi (bordaindítások, számráható záródású kapu, mérműves ablak). Roska szerint a MOB tervei szerinti restaurálás 55 000 lejt igényelne, ám tekintettel a bizottság szűk pénzügyi keretére, 15–20 000 lejes segílyt javasolt. Az ülésen történt előterjesztés alkalmával hozzátette: „sürgős erősítő és javító munkára van szükség”. A bizottság gyorsan cselekedett: megadta az indítványozott segílyt alsó határát, a következő megjegyzéssel: „a megindítandó munkálatok során kövessék dr. Roska M. tanár úr, a bizottság tagja helyszínen megfogalmazott utasításait.” Augusztus 18-án az egyházkerület át is vette a kiutalt összeget.²⁵

„Elsőrendű műemlék”, a 15. század végén és a 16. század elején emelt késő gótikus alkotás, reneszánsz elemekkel, írta a menyői református templomról. Keresztelőmedencéje (1515) ugyan a nagyváradi múzeumba jutott, ám gyönyörű vörösmárvány portáléja (1514) a helyén maradt. Mennyezetét 1757-ben festették. Csupán az újrafestéshez szükséges támogatást javasolt.²⁶

A nyárádszentimrei református eklézsia 1923–1924-ben több beadványban kérelmezte a renováláshoz szükséges segílyt, tervet és költségvetést mellékelte, és el is kezdte a munkálatokat. Miután 1924 októberében jelentették, hogy sírboltra (netán tömegsírra) bukkantak, a bizottság végre helyszíni szemlére küldte Roskát. Az egykori szentély boltozata, ablakai, nyugati bejárata a gótikát idézi, a hajó kazettás mennyezete 17. századi, hangzik a kiküldötti jelentés. A padozat alatt talált, sírboltnak

²² C3 1133, 1155–1157, 1159.

²³ C3 198/1, 199/1, 201/1, 332, 334 (Roska jelentése, 1922. május 29.).

²⁴ C3 1611, 2195.

²⁵ C3 199/1, 200/1, 201/1, 337, 338, 340 (Roska jelentése, 1922. június 22.), 356, 734.

²⁶ C3 1166/1 (Roska jelentése, 1925. május 4.), 1166/2–3.

vélt építmény kőből rakott *ossarium*nak, csontháznak bizonyult (5,5 x 2,5 x 1 m). Roska átkutatta a templom földjét, de csak feldúlt temetkezéseknek az *ossariumot* elkerült csontjaira, 16–17. századi textilmaradványokra, szegekre akadt. A hiányos tetőzet, a repedezett falak sürgős támogatásért kiáltanak, zárta fényképekkel, rajzokkal kísért jelentését. De a bizottság már csak a következő évi alapból ígérhetett segílyt.²⁷

A kendilónai kiszállásra – Dăianu esperes kíséretében – azután került sor, hogy a kolozsvári Ellenzék felhívta a figyelmet a református templom állapotára, egyben a műemlékek pusztulásának aktuális okát és ellenszerét is megadta: a nagyméretű földkisajátítások miatt egykori patrónusai sokat nem tehetnek érdekükben, fenntartásuk kötelezettsége tehát az új földtulajdonosokra, illetve az államra hárul. A Dăianu és Roska aláírását viselő jelentésből kiviláglik, hogy a jelenlegi templomot 1727-ben emelték, a labancok által lerombolt gótikus építmény köveiből (például két ajtókeret). Fenntartása a patrónus Teleki család kötelessége, segélyezése nem feladata az állami bizottságnak – szól a jelentés (minden bizonnyal Dăianu álláspontját tükröző) következtetése. A napi program tulajdonképpen az esperes hivatali illetékességébe tartozó görög katolikus templom meglátogatásával indult, és a jelentés semmiféle műemléki adalékot nem tartalmaz: 1805-ben szentelték fel, néhány régi könyvet őriz. A bizottság egyértelmű határozata: a templom jó állapotban van, nem igényel javítást.²⁸

A segítő szándék sajnos nem egy esetben megfeneklett. A szilágycsehi református gyűlekezet papja és gondnoka 1923-ban kérte Roskát: „ígéretéhez képest legyen kegyes mielőbb kiszállani egyházközségünkbe, hogy templomunkat megvizsgálván, méltóztassék a szakszerű utasításokat a javításhoz megadni, és az állami segítséget kieszközölni” (1923).²⁹ A tasnádi református lelkész, miután Roska bízgatására hivatalos úton elindította a renoválási segély ügyét, bizalmas, baráti hangú levélben kérte Roskát, hasson oda, „hogy a bizottság a szemlét sürgősen eszközöltesse, és a segílyt kiutalja” (1925. szeptember). A következő havi ülés megtárgyalta ugyan a kérést, ám a három év múlva küldött újabb sürgető levél csak panaszkodhatott: „Sajnos azóta semmi sem történt.”³⁰

A megbízatás több esetben csupán tájékoztató véleménynyilvánításra szorítkozott, amely nem feltételezte a műemlék meglátogatását. Ilyenkor Roska jelentései szakirodalmi tájékozódásra alapozó építéstörténeti vázlatra, a kiemelkedő művészi vagy történeti részletek felállítására korlátozódtak. Ez történt Magyaró (gótikus épület, freskók), Noszoly (gótikus műemlék, a világháború félbeszakította helyreállítását), Sepsiszentgyörgy (gótikus vártemplom), Székelydála református temploma (gótikus emlék, freskók),³¹ valamint Bethlenszentmiklós (középkori templom), Énlaka (gótikus épület, egyedülálló rovásírásos emlék), Kálnok (kazettás mennyezet), Nyárádszentlászló (gótikus épület, későbbi berendezés), Nyárádszentmárton (gótikus torony), Székelyderzs unitárius egyháza (15. századi freskó) esetében.³² Szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy „a MOB e templomok szinte mindegyikével foglalkozott”. Óvakodott az elhamarkodott ítélet kimondásától. Hasonló esetekben „feltétlen előzetes helyszíni szemlét”

²⁷ C3 922/1 (Roska jelentése, 1924. október 19.), 922/2–6, 791, 792, 793, 1652.

²⁸ C3 469, 470 (Dăianu és Roska jelentése, 1922. november 23.), 526; *Egy középkori műemlék pusztulása*. Ellenzék 1922. szeptember 29.

²⁹ C3 1331.

³⁰ C3 1047 (Bereczky József levelei Roskának, 1925. szeptember 9., 1928. május 22.).

³¹ C3 622.

³² C3 707/1.

ajánlott, hisz csakis „így tudhatjuk meg, milyen mértékben vehetünk részt e templomok restaurálási és fenntartási munkálataiban”.

A közösségek figyelmező gondoskodására bízott szakrális alkotások szöges ellentétéként a világi építmények sokkal inkább ki voltak téve a történelem szeszélyes fordulatainak. Jelenkort megért korlátozott számuk mostoha sorsuk beszédes, intő példázata. Védelmük, fenntartásuk gondja Roska műemlékvédő tevékenységében is háttérbe szorult.

1922 májusában az Erdélyi Kárpát-Egyesület vezetősége, Roska pedig az egyesület kolozsvári néprajzi múzeumának igazgatói minőségében ismételtelen is kérelmezte a hatóságoknál a gyűjteménynek helyet adó Mátyás-szülőház megjavítását. Az erdélyi műemlékek sorsáért felelős bizottság és a tulajdonos városi tanács egymásra mutogatással bújt ki a kivételes múlttal büszkélkedő épület fenntartásának kötelezettsége, felelőssége alól. A magyar történelmi helyszín irányában barátságtalan helyi román vezetés egyre halogatta a javítást, végül megtalálta a maga állította csapdából való szabadulás célszerűnek vélt módját: 1934-ben bezáratta a múzeumot. Az átfogó restaurálás a második bécsi döntés után, 1942-ben indult meg, Lux Kálmán és Kós Károly tervei szerint, illetve vezetésével.³³

1926-ban a déli városfalhoz csatlakozó Asztalosok tornyát kellett megvédenie az illetéktelen beavatkozással szemben. Az egyetem tulajdonában levő Avram Iancu bennlakás – a hatalomváltozás idején államosított diákintézmény, a Mensa Academica utóda – vezetősége az épülethez csatlakozó védművön eszközzendő módosítások jóváhagyását kérte a bizottságtól. A véleményezésre felkért Roska, helyszíni szemle után, semmi akadályát sem látta annak, hogy az Asztalosok tornyára szerelt ajtókat újakkal cseréljék ki. Ám határozottan ellenezte a falnak a gondnok ablaka előtti erkély kialakítása céljából tervezett megbontását; legfeljebb megfelelően álcázott szellőztető járat vágását tartotta megengedhetőnek.³⁴

Néhány világi épületről nem helyszíni tájékozódás, hanem a szakirodalom, egyéb információk, esetleg régebbi személyes tapasztalatai alapján nyilatkozott. 1923-ban az erdői vár történetével, közelmúltbeli állapotával kapcsolatos magánlevelet kellett véleményeznie. Válasza: a jelentésben foglalt adatok a jövőendő építészettörténeti kutatás számára hasznosíthatók.³⁵ Az akkoriban Martinuzzi-kastélyként emlegetett alvinci műemlékről – ma tudjuk: az építkező Bethlen Gábor hagyatékának része – benyújtott Wagner-jelentéshez fűzött véleményének lényege: „A Martinuzzi-kastély úgyszólván rom”, restaurálása milliókba kerülne, bár a befedéséről kellene gondoskodni. Két év múlva hasonlóképpen nyilatkozott, egyben javasolta, hogy a bizottság Wagnerrel készíttesse el a kastély leírását.³⁶ Az alsórákosi vár köveit hordják a környező építkezésekhez, jelentette a bizottságnak; Wagner sürgősen mérje fel a még álló falakat, indítványozta. Mintegy válaszképpen a bizottság felkérte Nagy-küküllő vármegye prefektusát: őriztesse a műemléket, állítsa meg a pusztítást.³⁷ 1924-ben a bizottság felkérte Roskát, nézzen utána az Enyedszentkirályról jelentett épületnyomok eredetének.³⁸ Sajnos a megbízatás további sorsáról nincs adatunk.

³³ C3 198/1, 201/1, 304, 305, 309, 390; Lupescu Radu: *Mátyás király szülőháza*. Kolozsvár 2012. 51, 69–70.

³⁴ C3 1419.

³⁵ C3 771/1 (Roska véleménye, 1923. október 18.), 771/3.

³⁶ C3 1219/3–4 (Wagner jelentése és Roska véleménye, 1925. július 10., 20.), 1737 (Roska jelentése, 1927. április 1.)

³⁷ C3 1739 (Roska jelentése, 1927. március 23.), 1745, 1816.

³⁸ C3 787.

Roska műemlékvédő tevékenységének a bizottság levéltárában megőrződött utolsó érdemleges adatai 1928 szeptemberéből származnak. Közvetítette az esztényi református eklézsia templomjavításhoz igényelt segélykérését. Eredményesen. Szembeszökő, hogy meg kellett indokolnia, miért fordultak a hívek közvetlenül hozzá. „Eszténi szülőfalum szomszédja” – válaszolta.³⁹ A következő esztendőből a levéltár kizárólag régészeti munkásságára utaló iratokat tartalmaz, 1930-ból pedig csak negatív tényeket idézhetünk.⁴⁰ Lapedatu elnök kifogásolta ugyanis, hogy a bukaresti főhatóság azzal a kikötéssel engedélyezte egy ásatás megindítását, hogy azt Roska *conferențiar* vezesse; mintha hibáztatható lett volna azért, hogy a felettes szerv elismerte szakértelmét, és hivatalos leiratban nevét téves egyetemi címmel társítja. Daicoviciu titkár, azzal érvelve, hogy az ügyben a bizottság már intézkedett, fölöslegesnek ítélte Roskának az algyógyi református templom bontásakor előkerült római feliratokkal kapcsolatos bejelentését. A tibódi szárnyas oltár megszerzésének lehetőségét közlő bejelentése válasz nélkül maradt. Mindezek egymagukban jelentéktelennek tűnő, külön-külön indokolható adalékok, ám együttesen mintegy jelezték, hogy a műemlékvédő bizottság Roska szolgálataira immár nem tartott igényt.

Az elzárkózás, a visszautasítás oka, minden bizonnyal, a Roska életében ekkoriban bekövetkezett kedvezőtlen fordulatban keresendő. Támadások ösztüzét kellett elviselnie: kifogásolták az Erdélyi Múzeum-Egyesületben betöltött igazgató-választmányi tagságát, a szegedi egyetemhez kapcsolódó magántanári címét, tanulmányait irredenta címkével próbálták hitelteleníteni, fegyverrejtegetés vádjával bezáratták a vezetése alatt álló néprajzi múzeumot. A személye ellen indított nemtelen akciók mögött a nagy gazdasági világválság gerjesztette fokozódó társadalmi feszültségek rejtőztek, amelyek fölött a politika az állami alkalmazásban lévő kisebbségek eltávolításával vélt úrrá lenni. A lejárató kampány 1936-ban állásából történt menesztéssel és börtönbüntetéssel csúcsosodott. Ez volt – részben román – tudományos és művészeti értékeket felmutató, védő, gyarapító munkás életének fizetsége. Az utolsó szó jogán elhangzott védőbeszédéből kölcsönzött idézettel: „a becsületes, meggyőződéses munka áldozatá”-nak jutalma.

³⁹ C3 1881–1883, 2026

⁴⁰ C3 2211, 2800, 3521.